

АРГУМЕНТАЦІЯ ПРОПОВІДІ
«СЛОВО ВІЙНІСЛЮ І ПО СОШЄСТВІІ СТО ДХА
АНТОНІЯ РАДИВИЛОВСЬКОГО

У статті розглядається українська проповідь другої половини XVII ст., яка під впливом західноєвропейських схоластичних традицій зазнає корінних змін. Серед найпоширеніших рис – доступність та комунікативний характер текстів. Спираючись на трактат Х. Перельмана про аргументацію, було зроблено аналіз проповіді Антонія Радивиловського, а також виявлено найбільш вживані засоби аргументації.

Ключові слова: бароко, проповідь, гомілетика, аргументація.

В останні десятиліття все більшу увагу дослідників привертає проповідницька спадщина українських барокових письменників. Однак, не зважаючи на існування великої кількості наукових розвідок, присвячених вивченню проповідей Антонія Радивиловського, не всі тексти належно проаналізовано, осмислено та науково обґрунтовано в сучасному літературознавстві.

Актуальність теми дослідження зумовлена потребою переглянути творчу спадщину видатного письменника і проповідника Антонія Радивиловського з урахуванням культурного контексту та інтертекстуальних зв'язків, що є важливим для створення об'єктивної концепції історії української літератури.

Проповідницька література XVII століття – один із найпоширеніших видів української писемності цього періоду. Кінець XVI – початок XVII ст. позначився поширенням на українських землях Речі Посполитої європейських реформаційних і ренесансно-гуманістичних ідей. Тогочасна література намагалася звернути увагу на проблеми, що постали перед суспільством у період напруженого конфесійного й культурного протистояння православ'я з іншими релігіями, особливо, з католицизмом.

Бароковий текст, особливо це стосується жанру проповіді, набуває комунікативного характеру. Важливе значення в прагматичі тексту відігравала постать автора та його позиція. Як стверджує харківська дослідниця О. Матушек, завданням проповідника було приєднати аудиторію до точки зору, носієм якої був суб'єкт висловлювання. Основний засіб переконання в проповіді був аргумент [3:73].

Аргумент, за Ф. Прокоповичем, – це виклад доказу. Винайдений доказ має подаватися у певній формі слів і речень і вдало поєднуватися з твердженням, яке обґрунтовується [4:37].

Об'єктом дослідження є проповідь **«СЛОВО ВІЙНІСЛЮ І ПО СОШЄСТВІІ СТО ДХА** Антонія Радивиловського. Предмет аналізу становлять барокові особливості та засоби аргументації казання **«СЛОВО ВІЙНІСЛЮ І ПО СОШЄСТВІІ СТО ДХА**.

Мета нашої статті – на прикладі проповіді **«СЛОВО ВІЙНІСЛЮ І ПО СОШЄСТВІІ СТО ДХА**» проаналізувати найбільш вживані Антонієм Радивиловським засоби аргументації.

Для написання казання **«СЛОВО ВІЙНІСЛЮ І ПО СОШЄСТВІІ СТО ДХА**» Антоній Радивиловський обрав євангельський сюжет про зцілення Христом біснуватих у Капернаумі. Цей

же сюжет казнодія використав для написання інших своїх проповідей, зокрема «**СЛОВО В НА ИЛЮ Є, ПО СОШЕСТВЕН СЪАГО ДЪА**», яке теж було написане для збірки «Вінець Христов». Це й недивно, оскільки згідно з порадами Іоанікія Галятювського, існувала можливість написання на одну тему кількох проповідей. Отже, відповідно до гомітетичних засад, письменник розпочинає свою проповідь з епіграфа, взятого зі Святого Письма: «Сей рwd не йсходъ то Іkмо мГтвoу и по Істом» [1:179 зв.]. На початку ексордіума автор, апелюючи до названого євангельського сюжету, звертається до православного слухача з риторичним питанням, яке, по суті, є переповіданням діалогу зцілених Ісусом Христом: «**НѢ кем причіны Хр҃тoгъ Сп҃итель и згнани еѣса з чїка на нoвѣ мїцѣ веснїицагоа, рекаъ до Оу҃чїниккѣвъ своїхъ [Гдѣ егѣвъ запытаи: По чтѣ мы не возмогѣхомъ и згнати егѣвъ !] Сѣй рѣдѣ не йсходнѣтъ, токъмо мїтвoу и погѣтомъ, Слѣхачѣ Правослѣвнѣи**» [1:179 зв.]. Проповідник дає короткий коментар-пояснення цитати: «Тѣмкѣмъ аѣмъ чрѣзъ тѣе дѣла знати, же ктѣ хѣче звѣѣжати дїавoлѣвъ, ктѣ хѣчѣтъ на нїмї трїѣмѣвати; тогѣ докѣзѣтъ бѣзъ мїтѣвъ и погѣтъ жаднѣмѣмъ спѣокомъ не можѣтъ» [1:179 зв.]. Для переконливості своїх слів, Антоній Радивилівський посилається на Іоана Золотоустого: «**На звѣѣжѣте еѣсѣоѣвъ, не тѣмкѣмъ потрѣба погѣтъ, аѣе тѣжѣ и мїтѣвъ, нѣчїго бoвѣмъ такѣ неѣоїтѣа дїавoлѣ, аѣкѣ мїтѣвѣ и погѣтъ**» [1:179 зв.]. Цитата цього церковного авторитету використовується як ілюстрація для казання. За словами Х. Перельмана і Л. Ольбрехт-Титеки: «Призначення ілюстрації – зміцнити переконаність слухача у правильності вже відомого і прийнятого шляхом наведення окремих випадків, які пояснюють загальне викладення, демонструючи його значення за допомогою цілого шерегу можливого застосування, і, що найважливіше для проповіді, посилюють ефект присутності у свідомості слухача» [4:214]. Слід зауважити, що Антоній Радивилівський дуже часто звертається до названого прийому. Ми зможемо переконатися у цьому протягом усього аналізу казання. Цитування і посилання на святих, євангелістів і церковних авторитетів – теж одне з правил, яке радить застосовувати Іоанікію Галятювський у своїй «Науці»: «До того, що мовиш на казанню, доводи того Письмом Святим з Біблії, альбо свідоцтвом святого отця якого, учителя церковнаго, альбо прикладом, альбо подobenством, альбо яким-колькок доводом потверди і подопри свою мову, то вдячнійша твоя мова будет людем, которїи тебе слухають, і віритимуть тому, що мовиши» [2]. Для більшої переконливості казнодія цитує тут же святого Петра, який теж радив молитися і поститися, оскільки це найважливіші духовні «ліки» кожного віруючого. Закінчується ексордіум словами Ісуса Христа: «**акѣмъ Сѣй рѣдѣ не йсходнѣ томо мїтвoу и погѣтом. Чтѣ вы то выѣзъ за рѣдѣ, которѣи з чїлѣкѣа и згѣни мїтѣва и погѣтъ, шѣтомъ сѣе вѣдѣте слѣво**» [1:180].

Автор розпочинає свою нарацію з оповідання про перворідний гріх, який скоїли перші люди, перший рід на землі – Адам і Єва, особливо підкреслюючи, що саме диявольська спокуса стала причиною найтяжчих гріхів, а молитва є єдиним способом вигнання «бісівського духу». Проповідник завершує свою думку алюзією до найголовнішої молитви християн «Отче Наш»: «**Бѣдѣте и мїнїтѣса да не выїдѣте въ йскѣшенїїнїе**» [1:180]. Слід підкреслити, що проповідник нехтує правилами свого вчителя Іоанікія Галятювського, який радив давати моральні настанови наприкінці твору, – Антоній Радивилівський уже в нарації вдається до повчань. Х. Перельман і Л. Ольбрехт-Титека наголошують на тому, що мета ілюстрації – це посилення ефекту присутності, який досягається шляхом конкретизації абстрактного правила за допомогою окремого випадку, інші схильні бачити у ній образ, «живу картинку абстрактної речі». Проте ілюстрація не виконує функції аналогії,

вона є не більше, ніж окремий випадок, що підкріплює чи навіть пояснює правило [4:216-217]. Наголошуючи на важливій ролі молитви, автор звертається до ілюстрації в казанні. Ілюстрацію можна поділити на дві частини. У першій частині проповідник порівнює Бога з царем, а людину з Гетьманом, який не може подолати свого неприятеля (під неприятелем мається на увазі гріховність віруючого), а молитва у метафоричному значенні виступає тим послом, якого висилає Гетьман до Бога, просячи про допомогу. Для більшої авторитетності Антоній Радвильовський звертається до слів Псаломника: «Призови мѧ въ дѣнь печѧли Твоѧ, ѡ ѡзѧвѧи тѧ» [1:180] і переходить до другої частини, в якій конкретизує те, про що йшлося у першій. Проповідник переповідає уривок із Святого Письма про юдейського царя Йосафата, який опинився у небезпеці, воюючи проти своїх ворогів Аммоніта і Моавітона. Казнодія без найменшого сумніву робить висновки стосовно чудодійної сили молитви царя юдейського: «... чему" то Црѣ Іосафѧтъ видѧчи на себѣ такѧ великое мнѡжество вѡинства неприѧтелеке настѡпѧвѧицѡ, [оцѣрашишися ѡного] не шѡка ѡного рѧтѡнкѡ, ѧле выправѧвѧ до Бѣга мѡлтѡвѡ. Пѣвне ѧбы показѧвѧ, ѡжѧ ничѡгѡ не ѣстѧ такѧ силѡво на звѣтѧженѣ дѡшѡвнѡх ѧ телѡсных неприѧтелей, ѡкѡ Жѧтѡва, з ѡного ѧ цѣрогѡ срѣца до Бѣга послѧнѧвѡ...» [1:180 зв.]. Отже, молитва – це основний елемент, який виступає загальним поняттям для обох частин. Вартий уваги той факт, що проголошені слова обіймають два виміри: сучасний проповідниковий та історично-біблійний. Письменник поєднує обидві частини, які виступають ілюстрацією до одного з найголовніших постулатів нарації, – молитва рятує у будь-якій ситуації. Закінчується ілюстрація посиленням на авторитет (Іоан Золотоустий): «Нѡчѡгѡ не мѡш силѡшого на чѡлка цѣре мѡлѡщѧгѡся [1:180 зв.]. У такий спосіб казнодія переходить до наступного пункту – щирості молитви кожного парафіянина. Оскільки для кожного віруючого християнина метою життя є досягти Царства Небесного, то й однією з основних передумов, є дотримання молитви. Проповідник не забував про те, що проповідь мала бути спрямована не тільки до високоосвічених парафіян, але й простої людини, і саме тому добирив приклади, максимально зрозумілі для всіх. Через це він знову ж таки апелює до реалій свого часу: Бог виступає царем, а небесна ієрархія – шляхтою, яку Всевишній посилає для зустрічі з новоприбулим. Казнодія недарма ставить риторичне питання: «Чи немѡлежѧ ѡ в дѧчне ѡ Црѣ Нѣный з ѡцѣтѧ чѡлка рѡвногѡ послѧнѡвѡ до него прѡймѡлет мѡлтѡвѡ», вочевидь, з попереджуючою метою, бо тільки праведна людина, яка щиро любить Бога й молиться, може увійти до Царства Небесного, де удостоїться усіх почестей. Антоній Радвильовський, підводячи підсумок, наводить антиприклад людей, які під час молитви не спрямовують свої думки безпосереднього до Бога, а відволікаються на злободенні справи. Використаний прийом, на нашу думку, дуже показовий, оскільки, як зауважують автори трактату про аргументацію: «...коли йдеться про поведінку, то окремий вчинок може не тільки слугувати для обґрунтування чи ілюстрації, але й спонукати до певної дії» [4:219]. Для посилення задуманого ефекту проповідник використовує антитезу: «поверхнево віруючий» – «істинно віруючий». Автор підводить підсумки посиленням на святого Сфрема, у якому подається чітка вказівка щодо дотримання правил молитви: «ѣгда прѣстоиши Бѣгови мѡлѧса, страхоми ѡ трѣпетомѡ прѣстой ѣмѡ, ѡтѡрѡци ѡ срѣца своѣгѡ помѡмыслѧ ѡ печѧль ѡ вѡсѣхѧ земнѡх вѡщѡей, вѡди же не самѧ ѡгѡ Нѣный в годинѡ мѡлтѡвнѡвѡ; ѡ тѧ кв повѡзѧйсѧ, да вѡдѡлет Жѧтѡва твоѡ сѣѧ, чѡста, вѡзскѡверѧ ѡ непѡрѡчна...» [1:181].

До другого роду, на переконання Антонія Радвильовського, належить покарання людей за вчинення гріхів. До цих покут належать різного роду хвороби, переслідування

ворогами, голод та ін. Саме молитва, як наголошує проповідник, має рятівну силу. Він доводить свою думку, цитуючи Біблію: «Усімъ Бѣга рекла до людѣ Иудеюговъ... : Не сеѣ ли всѣ совѣрашася оу мене, и запечатѣшася въ сокровищихъ моихъ! в днѣ шмищенна воздѣла въ время, егда совлазничася нога ихъ. и ш тыхъ такъ избавлени бываѣм, есиа не чрезъ шлѣтѣшъ» [1:181]. Крім рятівної функції молитви, письменник виділяє і захисну: «...такъ мови Златошустый сѣый: шлѣтѣ въ тыко шчищѣтѣ ш грѣхѣшѣ, але найкращѣе оутрапейш, и невепечѣнства шганѣтѣ...» [1:181]. Для посилення значення молитви, автор використовує градацію, говорячи про те, що юдейський народ був урятований від чисельних бід завдяки саме їй, непорочній і не спалпуженій.

Казнодія закликає молитися не тільки на самоті, але й приходити «на собоірную», бо «... шлѣтѣ совѣраша мншжествѣ людѣй, рухлѣбѣ Бѣга потагаѣтѣ къ мрдѣи» [1:181 зв]. Отже, як ми бачимо, проповідник мав на меті довести слухачеві не тільки, наскільки невід'ємною частиною життя праведного християнина мусить бути молитва, але, що не менш важливо, заохотити його систематично ходити до церкви. Ця точка зору підтверджується наступним доріканням казнодії: «А тепѣрѣ ѣстѣ немѣло такихъ межѣ хрѣтіанами, которыи ани на совѣршѣи до шрѣкви хочѣтѣ приходѣти шлѣтѣш, ани вѣдомѣ шсѣбно радѣи молѣтѣш» [1:181 зв].

Аби переконати слухача в необхідності ходити до церкви регулярно, Антоній Радивилівський використовує прийом взірця й антивізірця. Робить він це за допомогою антитези. Казнодія порівнює часи старі й нові. Це й не дивно, оскільки, як відомо, минуле завжди виглядає привабливіше. Письменник на контрасті намагається показати, наскільки важливим і на які жертви міг піти християнин заради участі у церковній службі. Ось деякі приклади: «Дѣвнѣхъ вѣкѣхъ хрѣтіане на шлѣтѣш вставѣли въ пошднощи, і дѣвнѣхъ вѣкѣхъ хрѣтіане скорѣе почѣли звѣн, зѣраза вставѣли и йшли до шрѣкви...» [1:181 зв]. За словами проповідника, сучасні люди дуже змінилися, і на перше місце, на жаль, ставлять аж ніяк не службу в церкві, а ледарство, зловживання спиртними напоями, картярство та інші вади, від яких можна позбавитися за допомогою молитви.

Друга частина нарації присвячена не менш важливому елементу духовного життя кожного християнина – посту. Для проповідника молитва і піст – дві невід'ємні частини, оскільки, за словами Августина: «Безъ постѣ шадѣнѣ не звѣташнѣ дѣвола» [1:182]. Піст стимулює людину бути щиро відданою Богові, «легкою до поклонів», відкритою для чеснот, і водночас застерігає: «...къ ктѣ тѣлѣ шсѣомѣ розными потрѣвами и наподами оугодѣе тѣорнѣтѣ, таковыи есиа и вѣсѣ акѣе доврѣдѣтели тѣорнѣтѣ, тѣрѣти шныне...» [1:182]. Намагаючись переконати слухача у правильності своїх доводів, Антоній Радивилівський звертається до біблійного сюжету, який змальовує падіння Єрусалима під натиском війська царя Вавилону Навуходоносора. Одержати перемогу Навуходоносору допоміг Навузарадан. Оповідуючи цю історію, ймовірно, з метою привернути увагу, проповідник неодноразово ставить питання стосовно того, кому саме належить перемога і підкорення Єрусалима. Автор намагається таким чином заінтригувати та зацікавити слухача: «Тѣтѣ же оубѣжмо, ктѣ зѣбрѣла Іерѣлима! ктѣ мѣры и дѣмѣы в нѣмъ спѣндрѣла! чи ктѣ зъ шныи Самѣонѣ, чи ктѣ зъ страшнѣхъ Голѣдѣла! чи ктѣ зъ шѣважнѣхъ Герѣлаѣсѣла! нѣтѣ. актожѣ! Навѣзарданѣ, то ѣтѣ, Кѣхарѣ» [1:182]. Це оповідання автор використовує для обґрунтування своєї тези: нічого не може бути краще для диявола, ніж зруйнування душ, спустошення їхнього дому (скоріше за все, мається на увазі тіло людське), чеснот на догоду плоті. Проповідник порівнює кухаря

Навузарадана з диявольською «постаттю», що чинить гріхи, а зруйнований ним Єрусалим – з душею кожного віруючого. Завдяки цій метафорі автор застерігає слухача і наголошує на тому, що: «..Гды ѡбжирство, и пльнство владѣеть, что люди з працеи великою навый, тоє трѣтять, а гды чрво постомъ, и воздержаніемъ не вывѣтъ стѣснено, шриза ѡгѡдѣе плоти добродѣтели трѣтитъ...» [1:182 зв.]. Як ми могли зауважити, Антоній Радивилівський часто посилається на святих, євангелістів та церковних авторитетів з метою обгортання своїх думок. Проте не тільки цитати слугували «ілюстративним елементом» проповідей казнодії. Майже наприкінці нарації «СЛОВА ІНІАНЕЛІЮ І ПО ГОШЕСТВІИ СГО ДХІА» автор оповідає притчу про пташку-смоквоїдку і дрозда. Смоквоїдка жилася смоквами, а дрізд – сухими і гіркими ягодами. Смоквоїдка, побачивши це, здивувалась і запропонувала летіти до краю, де росли найсмачніші фрукти. Дрізд погодився і полетів за смоквоїдкою. Край дійсно виявився багатим на смачні фрукти, але й серед усієї цієї розкоші вгледів він ув'язнене в клітках птаство. Вражений цим, дрізд попрошався з пташкою і полетів геть. Дрізд постановив годуватися все життя гіркими ягодами й бути вільним, ніж жити заради плотської угоди у неволі: «... нехѣи с товѡи на ты роскошны голѡкоста переставѣтъ той, кто горькѡи смѣртъ лѣвит, а мнѣ лѣпшеє єсть поѡлоєє и несмѣчноє по живѣне; а нежелѡ роскошноє и смѣчноє, а небезпѣчноє...» [1:182 зв.]. Завдяки цьому сюжету, притчка мала пояснити, чим є тіло для кожного з нас. На думку проповідника, тіло – це смоквоїдка, яка може годуватися різними смачними стравами, незважаючи на всілякі небезпеки, дрізд же – людська душа. Душа «зачинена» у тілі. І часто людина керується плотськими потребами, нехтуючи духовними. Через це казнодія закликає, аби кожний віруючий відмовляв собі: «... жегнанъ текѣє слѡдонаа прѣлестн тѣѡла, волѡи на самогѡу хлѣѡа и воды ѡжнѣнѣти а безпечный спѣнѡа своѣго быти, а нижѣли притчѡи рокоша вѡпѡти в єѡсти діавѡлскѣи рѡзныѡу грѣхѡвъ» [1:183].

Закінчується нарація моральною настановою і нагадуванням про те, що багато на світі грішних людей, які перебувають у потребі й біді. Проповідник використав аналогію як спосіб, за допомогою якого розвинув і розгорнув провідну думку всього казання – найголовнішою зброєю проти всіх існуючих лихоліть є піст і молитва. Людина може досягти благодаті лише за умови нероздільного дотримання посту і молитви: «ѡни мѡва без постѡ, а ни постѡ без мѡвы силѡ мѡжетъ» [1:183].

Конклюдзію проповідник починає з поради: якщо християнин й не дотримувався посту і молитви, то кінче необхідно покаятися «с лъвом, и съ плѣчѡма, и съ жѡленъ», оскільки саме так можна позбавитися гріховного «рѡду». Антоній Радивилівський закликає щиро молитися і поститися, бо Господь Бог є милосердним. Автор закінчує проповідь закликком-проханням, зверненням до Всевишнього: «Гдѡи, помѡли ны, ѡкѡ єлѣ страждемъ. а бнѡ ѡкѡ Ѣѡцѡи щедрѡтамъ, и бѡгѡ всѡкѡи ѡтѣхѡи речетъ: дамъ вамъ мѡчь, и помѡлю васъ, ѡминъ» [1:зв. 183].

Отже, на прикладі проповіді «СЛОВО ІНІАНЕЛІЮ І ПО ГОШЕСТВІИ СГО ДХІА» ми спробували з'ясувати, які засоби аргументації Антоній Радивилівський використав при написанні твору. Серед найбільш вживаних – аргументація за допомогою прикладу, ілюстрації й антиприкладу, аналогії. Крім цього, ми могли помітити строге дотримання гомілетичних правил у побудові проповіді, а також високий рівень обізнаності автора в Святому Письмі.

СПИСОК ВИКОРОСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антоній Радивилівський. Вінець Христов / Антоній Радивилівський. – К. : Друкарня лаври, 1688. – 576 арк.
2. Іоанікій Гялятовський Наука, альбо Спосіб зложення казання / Іоанікій Гялятовський[Електронний ресурс] // Режим доступу: http://litopys.org.ua/old17/old17_04.htm
3. Матушек О. Українська проповідь XVII століття як "дія за допомогою слів" / О. Матушек // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Сер. Літературознавство / за ред. М. Ткачука. – Тернопіль, 2010. – Вип. 30. – С. 67-76.
4. Перельман Х. Из книги: «Новая риторика: Трактат об аргументации / Перельман Х., Ольбрехт-Титека Л. // Язык и моделирование социального взаимодействия: Переводы / Сост. В.М. Сергеева и П. Б. Паршина. – М. : Прогресс, 1987. – 464 с.
5. Феофан Прокопович. Філософські твори : у 3 т. / Феофан Прокопович; [пер. з лат.]. – К. Наукова думка, 1979 – 1979. –512 с.

С. Азовцева, аспирант

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, Харьков

АРГУМЕНТАЦИЯ ПРОПОВЕДИ «ГЛОВО ВНАНІСАЮ І ПО ГОШЄТВІНІ СТО ДХА»

Антонія Радивилівського

В статье рассматривается украинская проповедь второй половины XVII века, которая под влиянием западноевропейских схоластических традиций коренным образом видоизменяется. Среди отличительных черт – доступность и коммуникативный характер текстов. Ссылаясь на трактат Х. Перельмана об аргументации, была проанализирована проповедь Антония Радивилівського, а также исследованы наиболее распространенные способы аргументации.

Ключевые слова: барокко, проповедь, гомилетика, аргументация.

S. Azovtseva, postgraduate

V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv

THE ARGUMENTATION OF ГЛОВО ВНАНІСАЮ І ПО ГОШЄТВІНІ СТО ДХА BY ANTHONY RADIVILOVSKI

The article analyzes Ukrainian sermon of the second half of XVII century being radically altered under the influence of Western European scholastic traditions. One of its specific traits is the simplicity of the sermon and the communicative pattern of texts. The analysis of Anthony Radivilovski's sermon and the study of its principal methods of argumentation were carried out with the use of C. Perelman's treatise on argumentation.

Key words: baroque, sermon, homiletics, argumentation.